

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שיעור לג: פיקוח נפש בממון הציבור

בשיעורים הקודמים ראינו שפיקוח נפש ציבורי כולל היבטים רחבים יותר מאשר פיקוח נפש של יחיד, גם במקרים בהם אין פיקוח נפש מידי (חולה לפנינו). השאלה שלפנינו היא, האם השמירה על ממון הציבור מהווה עילה להתיר מלאכות בשבת כדין פיקוח נפש? או שמא, פיקוח נפש הוא רק בגוף ולא בממון?

חוט שני (מהדורה שנייה, שבת ח"ד עמוד קמו):

מעשה בעיירה אחת בחוץ לארץ שהיה בה מפעל של גויים שהעסיק כשלוש מאות יהודים, והם עבדו שם בתנאי שלא יעבדו בשבת. לימים, חזרו בהם בעלי המפעל הגויים מן התנאי והצריכו אותם לעבוד גם בשבתות.

והייתה אסיפת רבנים, והכריזו רב אחד שיש להורות לפועלים שיעזבו את העבודה כדי שלא יחללו את השבת. ועמד הגאון רבי שמעון שקופ זצוק"ל ואמר, בשאלה כזו רק החפץ חיים יכול להכריע. וכשנשאל על כן החפץ חיים, השיב שאינו יודע.

והנה לימים, היה חכם אחד שאמר למרן החזון איש שבאמת היו צריכים הפועלים להפסיק לעבוד שם, וכדברי אותו הרב, אלא שהיה זה להם נסיון גדול ועל כן לא רצה החפץ חיים למחות בהם.

ואמר לו החזון איש שאינו כן, אלא שעל פי דין היה מותר להם לעבוד בשבת, כיון שלפי העניין במצב ההוא שלא היה פרנסה ליהודים ולא היה להם מה לאכול והיו מושלכים ברעב, שיישארו שלוש מאות משפחות בבת אחת בלא פרנסה הוא עניין של פיקוח נפש, שלא היה ביד הצבור להחזיק בהם.

ואע"פ שכלפי יחידים לא היה עניין זה נחשב לפיקוח נפש, מכל-מקום לגבי מאות משפחות שיישארו בלא פרנסה ויהיו מושלכים ברעב, במצב ההוא נחשב הדבר לעניין של פיקוח נפש. אלא שלהתיר להם בהדיא לא היה אפשר במצב ההוא מפני שהיה עלול לגרום לפרצה גדולה שבעלי מפעלים גויים ידרשו מהפועלים היהודים לעבוד בשבת ועל כן לא השיב להם החפץ חיים.¹

א. פדיון שבויים

1. הקדמה

משנה גיטין (פ"ד מ"ו): "אין פודין את השבויים יותר על כדי דמיהן מפני תיקון העולם".

בטעם 'תיקון העולם' מובאים שני הסברים - משום הדוחק הכלכלי של הציבור ממנו מבקשים השובים ממון רב והוא-הציבור אינו יכול לעמוד בהוצאות הכלכליות. או משום חשש עתידי שמא השובים יראו שכעת פודים את השבוי בכסף רב ובעתיד הם יחטפו עוד אנשים ויבקשו כסף -

בבלי גיטין (מה ע"א):

איבעיא להו: האי מפני תיקון העולם - משום דוחקא דציבורא הוא, או דילמא משום דלא לגרבו ולייתו טפי?

¹ ראו בשיעור טז, 'חילול שבת להצלת מחלל שבת' (הערה 11).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

רש"י (שם):

דוחקא דציבורא - אין לנו לדחוק הציבור ולהביאו לידי עניות בשביל אלו.
 דלא ימסרו עובדי כוכבים נפשיהו וליגרבו ולייתו טפי מפני שמוכרין אותן ביוקר.
 ונפקא מינה - אם יש לו אב עשיר או קרוב שרוצה לפדותו בדמים הרבה ולא יפילהו על הציבור.

2. מחלוקת הראשונים - כשהשבוי בסכנת נפשות

נחלקו הראשונים האם האיסור לפדות שבוי במחיר גבוה גם שהוא בסכנת חיים מיידית:

• **דעת התוספות** - במקרה שהשבוי מצוי בסכנת נפשות בשבי, ניתן לפדותו בכל מחיר.²

בבלי גיטין (נח ע"א):

מעשה ברבי יהושע בן חנניה שהלך לכרך גדול שברומי. אמרו לו: תינוק אחד יש בבית האסורים, יפה עיניים וטוב רואי וקווצותיו סדורות לו תלתלים. הלך ועמד על פתח בית האסורים, אמר: מי נתן למשיסה יעקב וישראל לבוזזים? ענה אותו תינוק ואמר: הלא ה' זו חטאנו לו ולא אבו בדרכיו הלוך ולא שמעו בתורתו. אמר: מובטחני בו שמורה הוראה בישראל, העבודה שאיני זו מכאן עד שאפדנו בכל ממון שפוסקין עליו. אמרו: לא זו משם עד שפדאו בממון הרבה, ולא היו ימים מועטין עד שהורה הוראה בישראל. ומנו? רבי ישמעאל בן אלישע.

תוספות (שם ד"ה כל):

כי איכא סכנת נפשות פודין שבויין יותר על כדי דמיהן... כ"ש הכא דאיכא קטלא.³

• **דעת הרמב"ן** - למרות שהשבוי מצוי בסכנת נפשות בשבי, אין לפדותו בממון רב יותר מדמיו.⁴
 טעמו הוא, שמדברי הבבלי עולה ששבי הוא קשה מכולם וברור שיש בו גם סכנת נפשות ומכל-מקום אמרו שאין פודים את השבויים יותר מכדי דמיהם בכל מקרה -

רמב"ן (גיטין מה ע"א ד"ה משום דוחקא):

ויש אומרים, דכל היכא דאיכא חששא דמיתה פודין אותן בכל ממון שיכולין לפדותן.
 ולא מסתבר, דכל שבי כולהו איתנהו ביה.

² כ"כ ים של שלמה (גיטין פ"ד סימן סו): "גם אם לא יפדו אותם איכא למיחש לרוע ליבם שלא יהרגו אותם, ובסכנת נפשות פודין יותר מכדי דמיהן".

³ כ"כ פסקי תוספות (גיטין סימן רטז): "כשיש סכנת נפשות, פודין שבויים יותר מכדי דמיהן". ראו גם את הכרעת שו"ת יביע אומר (ח"י חו"מ סימן ו).

⁴ בביאור סברת הרמב"ן, כתב הרב שלמה גורן (תורת המדינה, עמוד 429) שאין מצוות פיקוח נפש של יחיד דוחה את חשש פיקוח נפש של הציבור: "אם נבוא ונשאל לשיטה זו של הרמב"ן... איך התקינו תקנה כזאת, הלא אין דבר העומד בפני פיקוח נפש... למה פטרו חז"ל את הציבור ממצוות פדיון שבויים והתקינו שלא לפדות את השבויים יתר על כדי דמיהם? התשובה לכך היא משום שכל פדיון השבויים יעמיד בסכנה יהודים אחרים, משום שהשבאים ירדפו אחרי כל יהודי כדי לשבות אותו ולהעלות את מחירו ויבואו רבים לידי סכנה. כל כהאי גוונא אין מצוות פיקוח נפש של שבויים יחידים או של קבוצה בודדת הנמצאת כבר בידי השבאים, דוחה חשש פיקוח נפש של הציבור. אע"פ שהסכנה של השבויים ממשית קרובה וודאית וקיים חשש פיקוח נפשם של אנשי הציבור שיהיו נתונים לסחטנות ולאיומים, אין חשש פיקוח נפשו של הציבור נדחה בפני פיקוח נפשם של השבויים הבודדים".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

3. התלות בטעמים

בביאור שורש המחלוקת כתב הרב יחזקאל קצנאלנבוגין שהיא תלויה בין הטעמים שהביאה הגמרא לדין שאין לפדות את השבוי יותר מכדי דמיו.

~ 'דוחקא דציבורא' - התקנה שלא לפדות שבויים במחיר מופקע נועדה לשמור על החוסן הכלכלי של הקהילה היהודית, ולמנוע דוחק מהציבור, "אין לנו לדחוק הציבור ולהביאו לידי עניות"⁵. לפיכך, במקרה והשבוי נמצא בסכנת נפשות, יש לפדות אותו יותר מכדי דמיו משום שהוא מסתכן בנפשו ועל הציבור לדאוג לפיקוח נפשו ולא לעבור על איסור 'לא תעמוד על דם רעיד'

~ 'דלא ליגרבו ולייתו' - הסיבה שאין לפדות שבוי יותר מכדי דמיו אינה קשורה להיבט הכלכלי, אלא לחשש חמור יותר מפני תופעות חוזרות ונשנות של חטיפה.

לפיכך, במקרה והשבוי נמצא בסכנת נפשות אין לפדות אותו בכל מחיר, שכן מול חייו של השבוי הבודד נמצאים כל ישראל במקרים עתידיים.

שו"ת כנסת יחזקאל (סימן לח):

נשאלתי מפי רוזני קפ"ו דקהילתינו יצ"ו, באיש אחד שישב בחצר המטרה קרוב לסכנת נפשות ואיש ההוא מפורסם דרכו לא טובים, נאף גנב - אם מוטל עליהם לפדותו ולפזר עליו מעות... על כן בלי ספק דהנה האי תירוצא דסכנת נפשות וכו' שייך אם טעמא דדוחקא דציבורא, ונגד סכנת נפשות כל ישראל מחוייבים ליתן כל אשר להם לקיים לא תעמוד על דם רעיד. משא"כ לטעמא דלא ליגרבו... אז הסברא איפכא, אם בסכנת נפשות פודין ירצו להרוג השבויין כדי שיפדו יותר מכדי דמיהם וגם יגרבו וירצו להרוג.

« הדוחק הכלכלי של הציבור אינו מהווה שיקול במקרה בו נמצא שבוי בסכנת נפשות, אלא יש להוציא מקופת הציבור גם במקרה והם יהיו עניים, כדי לפדות את השבוי המצוי בסכנת נפשות.

כלומר, אם נקבל את האפשרות הראשונה בטעם הדין⁶, שהתקנה באה לשמור על הקופה הציבורית מפני עניות, אזי במקום בו נמצא השבוי בסכנת נפשות יש לפדות אותו גם במקרה וקופת הציבור תתרוקן. דבר זה מלמד על כך שפגיעה בממון הציבור אינה בכלל פיקוח נפש, ולכן יש לנטות לפיקוח נפש של השבוי.

ב. דוחק כלכלי-ציבורי כפיקוח נפש

כאמור מדברי כנסת יחזקאל עולה שפגיעה בממון הציבור המביאה לידי דוחק כלכלי של הציבור אינה מהווה שיקול כפיקוח נפש, ולכן לפי טעם הראשון בגמרא שנפסק להלכה, יש לפדות שבוי המצוי בסכנת נפשות גם במחיר בו הציבור ייכנס לדוחק כלכלי.

אולם, מדברי שני פוסקים נראה שלא כן. לדבריהם, פגיעה בממון הציבור המביאה אותו לידי עניות ודוחק מהווה שיקול כפיקוח נפש שאין לפגוע בממון הציבור ויש לשמור עליו.

⁵ רש"י (גיטין מה ע"א ד"ה מפני).

⁶ כן פסק הרמב"ם (הלי' מתנות עניים פ"ח ה"י"ב); מאירי (גיטין מה ע"א ד"ה כבר ביארנו שאין); שולחן ערוך (יו"ד סימן רנב סעיף ד).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

1. חרם צרכנים להורדת מחירי הדגים

הרב מנחם מנדל קרוכמל מתאר שהגויים ניצלו את מנהג היהודים לענג את השבת באכילת דגים והם הפקיעו את מחירי הדגים. כעת הוא נשאל האם אפשר לעשות 'חרם צרכנים' ולא לרכוש דגים כדי שהמחירים ירדו, אך מאידך גיסא היהודים לא יאכלו דגים בשבת למצוות עונג שבת?⁷ הוא משיב שיש לעשות 'חרם צרכנים', ומוכיח שגם בדיני תורה ניתן להקל כדי להילחם בהפקעת שערים לא מוצדקת⁷

שו"ת צמח צדק (סימן כח):

פעם אחת היו הערלים מוכרי דגים מייקרים השער לפי שראו שהיהודים קונים לכבוד השבת ואין מניחין בשביל היוקר ועשו הקהל הסכמה ששום אדם לא יקנה דגים שני חדשים. ושאלו התלמידים אותי אם רשאי לעשות כן, כיון דכבוד שבת הוא. ועוד, דאיתא... כל פרנסתו של אדם קצובין לו מראש השנה חוץ מהוצאת שבת וים טוב אם מוסיף יוסיפו לו וכו'. וא"כ אין פסידא בזה אם קונים ביוקר לכבוד השבת דהקב"ה פורע לו....

תשובה: יראה דשפיר דמי למיעבד כך, מהא דאיתא במתניתין (סוף פ"א דכריתות) מעשה שעמדו קניין בירושלים בדינר זהב אמר רבי שמעון בן גמליאל המעון הזה לא אלן הלילה עד שיהו בדינרין. נכנס לבית דין ולימד האישה שיש עליה חמש לידות ודאות חמש זיבות ודאות מביאה קורבן אחד ואוכלת בזבחים ואין השאר עליה חובה. ועמדו קנינים בו ביום ברבעתים. ופירש רש"י, אף על פי שהיקל על דברי תורה עת לעשות לה' הוא שאלמלא לא ימצאו יחדלו מלהביא אפילו אחד ויאכלו קודשים בטומאת הגוף, עכ"ל:

הרי אפילו בדבר דאורייתא היקל משום היוקר, כל שכן קניית דגים דאינו אלא לכבוד שבת. אף על גב דכבוד שבת נמי דאורייתא הוא דכתיב וקראת לשבת עונג... אם על ידי זה שקונים לכבוד שבת דגים מתייקר השער שפיר דמי לעשות תיקון שלא יקנו דגים כלל לכמה שבתות כדי שיוזלו...

לכך שפיר דמי לעשות תיקון שלא יקנו דגים כלל לכמה שבתות כדי שיוזלו ויוכלו אחר כך אפילו עניים לכבד את השבת בדגים והיינו עת לעשות לה' וגו'. כמו בקנינים דרבן שמעון בן גמליאל דכריתות והוא מעין מה שאמרו מוטב שיחלל שבת אחד כדי שיקיים שבתות הרבה.

• בשולי התשובה, מופיעה הערת הבן של הרב קרוכמל.

לדבריו, יש לדמות מקרה זה בו עסק אביו לשיקול של 'דוחקא דציבורא' שהוא שיקול רלוונטי גם לאותן דעות הסוברות שאין פודים את השבויים יתר על כדי דמיהן אף במקום פיקוח נפש.

כלומר, ממון הציבור דוחה שיקולי פיקוח נפש.

לפיכך, גם במקרה בו דן אביו יש להימנע מרכישת דגים לעונג שבת משום הדוחק הכלכלי של הציבור

הערת בנו -

ויש לדמות נמי להא דאיתא בגמרא גיטין (מה ע"א) דאין פודין את השבויים יותר מכדי דמיהן מפני תיקון העולם, ומסיק משום דוחקא דציבורא, ולחד תירוץ בתוספות (גיטין נח ע"א) אפילו היכא דאיכא סכנות נפשות.

⁷ דבריו הובאו אצל: **מגן אברהם** (או"ח סימן רמב ס"ק א); **פרי מגדים** (שם אשל אברהם ס"ק א).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

2. דוחק הציבור בפדיון שבוי המצוי בסכנת נפשות

? הרב משה סופר מתמודד עם השאלה המרכזית על הטעם שאין לפדות את השבוי המצוי בסכנת נפשות משום דוחק הציבור, כיצד מטעם דוחק הציבור אנו מתעלמים מאיסור 'לא תעמוד על דם רעיד' שהשבוי נמצא בסכנת נפשות -

שו"ת חתם סופר (חו"מ סימן קעז):

לרמב"ם דפסק בפדיון שבויים המעלים עין עובר על לא תעמוד על דם רעיד ועל לא תרדה בפרך לעיניך. וקשה, א"כ אמאי אמרינן... אין פודין יתר מכדי דמיהם משום דוחקא דציבורא, הא עברי על לא תעמוד על דם רעיד ועל לא תרדה בו בפרך לעיניך.

! התשובה של הרב משה סופר היא, שהשיקול 'דוחקא דציבורא' בו נשקל הדוחק הכלכלי של הציבור הוא שיקול משמעותי שיש לתת לו משקל כדין פיקוח נפש.

לפיכך, אין לפדות את השבוי גם במקרה בו יש חשש סכנה לחייו, זאת משום הדוחק הכלכלי של הציבור שהוא בגדר פיקוח נפש ציבורי הדוחה את פיקוח נפש של היחיד⁸ -

אבל ציבור הנדחק ובפרט בזמן שאומות העולם תקיפים על שונאי ישראל, הוי דוחקא דציבורא בכלל פיקוח נפש, כמו שכתב הרא"ש פ"ק דבבא בתרא, וכמו שכתב בשולחן ערוך (יו"ד סימן רנא בסופו), כנלע"ד. על כן חשו לדוחקא.

שולחן ערוך (יו"ד הלכות צדקה סימן רנא סעיף יד):

יכולים לשנות אפילו מתלמוד תורה, לצורך שלושים פשיטים להגמון בכל שנה, לפי שהוא הצלת נפשות, שאם לא יתפשרו עמו יש כמה עניים שאין להם ליתן, ויכום ויפשיטום ערומים.

אמנם אסור להשתמש בכספי צדקה שמיועדים לתלמוד תורה לשימושים אחרים, מכל-מקום במקרה זה של חובות ההגמון-המלך מותר להשתמש בכספים אלו למטרת פירעון חוב המלך ולהחשיב זאת כהצלת נפשות של הציבור. מבואר, כאשר קיים חשש סביר שאי-פירעון של מס המלך יביא לפגיעה כלכלית בשכבות החלשות של הציבור, יש להחשיב את פירעון המס כפיקוח נפש ולקחת את הכסף הייעודי של הצדקה לכך.

• דחיית דברי החתם סופר

לדעת הרב שמואל וואזנר, תשובתו זו של חתם סופר עוסקת רק בזמנו, כפי שהוא עצמו כתב: 'בזמן שאומות העולם תקיפים על שונאי ישראל', אז אכן דוחק כלכלי של הציבור הינו כפיקוח נפש ציבורי. אך בזמן הזה המציאות היא שונה ואין פגיעה כלכלית בממון הציבור נחשבת לפיקוח נפש -

שו"ת חתם סופר (חו"מ סימן קעז):

אבל ציבור הנדחק, ובפרט בזמן שאומות העולם תקיפים על שונאי ישראל, הוי דוחקא דציבורא בכלל פיקוח נפש.

⁸ הרב משה הרשלר (הלכה ורפואה ג תשמ"ג, עמוד מה-ג): "ונראה שמהדין שאין לפדות את השבויים יותר מכדי דמיהן ומטעמא דדוחקא דציבורא מוכרח יסוד גדול בדיני הצלה. דציבור יכול לקבוע הנהגות או תקנות לטובת הציבור, אע"פ שע"י כך אפשר שיחידים יכולים להגיע לסכנה, או ימנע הצלה מן היחידים, דעיקר דין לא תעמוד על דם רעיד הוא דין ביחיד... חייב היחיד לעשות הכל כדי להציל חברו, אבל רבים יכולים לקבוע שטובת הציבור קודמת, ובזה מבואר הדין דמצד דלא ליענו ציבורא תיקנו שלא לפדות ביותר מכדי דמיהם אע"פ שיש סכנת נפשות בשביה... שמשום תיקון הציבור אין להתחשב בסכנת היחיד. ומשום הכי מובן הדין שאין לפדות ביתר מדמיהן משום תקנת הציבור"; **הרב משה דוד טנדלר** (כבוד הרב, עמוד 168): "ודאי יש דין מיוחד כשמדיינים בתקציב החברה, שאסור להביא החברה לידי עניות שלא יהיה מספיק כספים לצורכי ציבור. שאין מושג של 'מלך' על בית חולים ענקי ו'החברה' אינה רק אפשריות למגבית לפדיית שבויים".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שו"ת שבט הלוי (ח"ה סימן קעד):

ומתירוצו עוד למדנו דבמצואות של זמן הזה שלא שייך העניין שדוחקא דציבורא יביא אותם לידי סכנה ופיקוח נפש.

ג. ממון של רבים דוחה פיקוח נפש של יחיד

מצאנו סוגיה מקבילה לעקרון העולה מסוגיית פדיון שבויים, בה ראינו שממון הציבור דוחה את פיקוח נפשו של היחיד, שכן השיקול הוא בין פיקוח נפש של יחיד לפיקוח נפש ציבורי

בבלי בבא קמא (פ ע"א):

מעשה בחסיד אחד שהיה גונח מליבו, ושאלו לרופאים ואמרו אין לו תקנה עד שינק חלב רותח משחרית לשחרית. והביאו לו עז וקשרו לו בכרעי המיטה והיה יונק ממנה משחרית לשחרית. לימים, נכנסו חבריו לבקרו, כיון שראו אותה העז קשורה בכרעי המיטה חזרו לאחוריהם, ואמרו, לסטים מזוייני? בביתו של זה, ואנו נכנסין אצלו.

ישבו ובדקו ולא מצאו בו אלא אותו עוון של אותה העז. ואף הוא בשעת מיתתו אמר, יודע אני שאין בי עוון אלא עוון אותה העז, שעברתי על דברי חברי.

? מדוע חכמים טענו שיש עוון בידו במקרה שהוא מחזיק את העז בביתו, הרי פיקוח נפש דוחה את כל האיסורים שבתורה?⁹

! מאירי (בבא קמא פ ע"א ד"ה אע"פ):

אף על פי שבמקום פיקוח נפש הותרו האיסורים בהם, דבר שנאסר מכוח תקנה ומחשש פסידת אחרים ראוי להחמיר בה ביותר.¹⁰

הרב אברהם יצחק נריה (פיקוח נפש בשבת בצבא' בתוך: תחומין ח"ג תשמ"ב, עמוד 20-21):

ומטין בי מדרשא בשם הגרש"ז אוירבך הוכחה לכך מהא דאיתא בגיטין... דאין פודין את השבויים יותר מכדי דמיהן... בחד לישנא משום דוחקא דציבורא, והלא איתא בבבא בתרא (ח ע"ב) דשבי חמור מכולם, מרעב מחרב וממיתה, א"כ משום סיבה כספית איך לא נציל השבויים, הלא פיקוח נפש הוא? ועל כן דממון הרבים גדר שונה הוא מממון היחיד, ואין מחייבים אותם להוציא ממנם ואפילו לצורכי פיקוח נפש.

⁹ רש"י (בבא קמא פ ע"א ד"ה לסטים): "לסטים מזוייני - רועה בשדות אחרים וגוזל את הרבים".

¹⁰ ראו: שו"ת אבני נזר (ח"ו"מ סימן קצג ד"ה ומכל-מקום נראה) תשובה מאביו לקושי זה; מעשה זה מובא בירושלמי (סוטה פ"ט ה"י), שאותו חסיד היה רבי יהודה בן בבא, וביאר יפה מראה (שם): "צריך לומר דלא היה בזה סכנה, דא"כ ודאי שרי מפני פיקוח נפש, דבכל מתרפאין חוץ מעבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים". דבריו של היפה מראה הובאו בפרדס יוסף (תחילת פרשת בראשית אות ב).
¹¹ כ"כ שיטה מקובצת (בבא קמא פ ע"א): "וכתב הרב המאירי... מהאי עובדא דחסיד אחד שמעינן דאף על פי שבמקום פיקוח נפש הותרו האיסורים להתרפאות בהן, דבר שנאסר מכוח תקנה ומחשש פסידת אחרים ראוי להחמיר בו ביותר". אולם, ראו: עלי תמר (סוטה פ"ט ה"י) מה שכתב על דברי המאירי הללו: "ודבריו תמוהים, איך אפשר להחמיר במקום סכנת נפשות, חומרא זו היא קולה בשפיכות דמים. אלא צריכים אנו לפרש או שהיה לו די לשתות חלב רותח, או שהיה צריך לינוק חלב פרה רותח. כי גונח יכול להתרפאות גם כשינוק חלב פרה... א"כ הוה לו לרבי יהודה בן בבא ליקח לו פרה לשם זה אלא שהיה לו לטורח וגם היה בזה חסרון כס, ומפני כן לקח לו עז. ברם ע"ז נחשב לו הדבר לעוון שעבר על דברי חבריו... והטעם שאיסור זה הוא חמור כ"כ, מפני שהלכה זו הייתה זקוקה לגדר חזק... אחרי שההמון זלזל בה, כי הרי בהמה גסה מותרת וקודם לרגל ולמשתה בנו שלושים יום מותר לגדל... ולפיכך אף שחלב עז רותח היה לו יותר טוב מסתם חלב רותח, אעפ"כ מפני חומר המצווה של ישוב ארץ ישראל היה נזיר אלקים קדוש ה' צריך להחמיר. שאף שהייתה זו עבירה שהיתרה בצדה שהרי גונח היה, הרי טבע העם הפשוט הוא לתפוס את הצד המקולקל ולהתיר ולהעלים עין מן התנאי שלצד ההיתר ומתירים האיסור אעפ"י שאין היתר בצידו... אעפ"י שלרפואה עשה נחשב לו עוון".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

תנאל אוירבך

ד. 'ממון רבים כנפשות חשוב' - הרב יוסף ענגיל

הרב יוסף ענגיל (שו"ת בן פורת, ח"ב סימן י) דן בסכסוך שהתגלע אודות חלוקת צדקה בין שני 'כוללים' שגבו צדקה עבור עניים. הוא מציין שלכאורה היה מקום להציע פשרה בין הצדדים, אך הוא מסרב לעשות כן בטענה שאם הדין עם היכולי הראשון שגבה את הצדקה דווקא עבור עניי קהילתו הרי שכל פשרה נחשבת לגזל העניים, הוא חמור מאוד שכן הוא גזל הרבים:

ומה שבאמת אין בכוחו ליכנס בפשרה כלל, כי לא עלתה על דעת הנותנים לתת מהמעות לעניי כולל אחר, וכל פרוטה שנוטלים מהעניים שלא כדין הוא גזל גמור, דאפילו בעשיר אמרו כל הגוזל את חברו שווה פרוטה כאילו נוטל את נשמתו, וכל שכן גזל רבים.¹²

את דבריו שגזל ממון הרבים הוא חמור מאוד עד כדי מסירת נפשו של יחיד שנדחה מפני ממון הציבור,¹³ הוא מוכיח בשלוש הוכחות -

~ הוכחה א: פרשיות קריאת שמע

בפרשיית 'שמע' נאמר 'בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך' ודרשו חז"ל על המילים 'בכל מאודך' שיש למסור את הממון עבור עבודת ה'. ואילו בפרשיית 'והיה אם שמוע' נאמר 'בכל לבבכם ובכל נפשכם' ולא נאמר 'בכל מאודכם'.¹⁴ התשובה לכך היא, שפרשיית 'והיה אם שמוע' נאמרה בלשון רבים, לציבור, שם ממון הציבור הוא כפיקוח נפש שלא ניתן למסור את הממון לעבודת ה' ככל דין פיקוח נפש בו נאמר 'וחי בהם':

ושמעתי זה שנים רבות בשם צדיק אחד, דממון רבים ממש כנפשות חשוב, ושעל כן לא נאמר בפרשת והיה אם שמוע ובכל מאודכם דעל ובכל מאוד אמרו... בכל ממונך, ועל כן רק בפרשת ואהבת שנאמר בלשון יחיד הוצרך להאמר ובכל מאודך, מה שאין כן בפרשת והיה אם שמוע תשמעו וגוי' דנאמר בלשון רבים לא הוצרך להאמר, דממון רבים כנפשות, וכבר נכלל באומרו ובכל נפשכם, כך שמעתי...

ואם כן הוא הדין בממון רבים כנ"ל, וכל שכן בממון רבים עניים כמו בנידון דידן, שהוא בפשיטות נפשות ממש, כנודע דהם מתפרנסין גם כהיום ממעות הכולל רק בחיי צער ובצמצום גדול, וכל גרעון הוא להם סכנת רעבון ונפשות ממש.¹⁵ ¹⁶

¹² **שו"ת בן פורת** (ח"ב סימן י עמוד 84). דבריו הובאו ב**תחומין** (ח"ב עמוד 74).

¹³ אולם, ראו: **צניף מלוכה** (עמוד 125) שהעיר על כך מהמבואר ב**עירובין** (מה ע"א) שאין מחללים שבת במקרה ובאו גויים על עסקי ממון, אף שמדובר בממון של רבים.

¹⁴ ראו: **אור החיים** (דברים יא, יג): "בכל לבבכם ובכל נפשכם, ולא אמר בכל מאודכם, כסדר שאמר בפרשת שמע, לפי שפרשת שמע נאמרה בלשון יחיד, ויכול להיות שימצא יחיד שיהיה לו ממון חביב עליו מנפשו, אבל כללות הציבור שעמהם מדבר מן הנמנע שהיה להם ממון חביב מנפשם, כי כל אשר לאיש יתן בעד נפשו, ולזה כשאמר בכל נפשכם מכל שכן בכל מאודכם".

¹⁵ **גליוני הש"ס** (שבת מב ע"א ד"ה שם בשביל): "ודע, דשמעתי בשם רב גדול וצדיק זל"ה דממון רבים חשוב כנפשות ממש, שאמר שעל כן בפרשת שמע נאמר ובכל מאודך ולא כן בפרשת והיה אם שמוע. ואמר, כי בכל מאודך פירושו חכמים בכל ממונך. ועל כן, בפרשת והיה אם שמוע שנאמרה בלשון רבים וממון של רבים כנפשות חשוב, וע"כ הוא נכלל בו במאמר ובכל נפשכם. כך שמעתי".

¹⁶ יסוד זה מופיע עוד בכתביו של **הרב יוסף ענגיל** (אוצרות יוסף - שביעית בזמן הזה, קונטרס ג פסקא טו-טז עמוד 91) ביחס להיתר מכירה בשנת השמיטה: "וגם יש ספק אם אין כאן סכנת נפשות ממש, אם ישארו אלפי נפשות חסרי לחם רחמנא ליצלן, ובכתובות דהמבזבז אל יבזבו יותר מחומש, שמא יצטרך לבריות. ובתענית... אין היחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית שמא יצטרך לבריות ואין הבריות מרחמות עליו. אם נצריך אלפי נפשות לבריות רחמנא ליצלן, וודאי יש לחוש שמא לא ירחמו לספק פרנסת כולם, ויהיה סכנה בדבר רחמנא ליצלן. ובר"ן שבת... בהך דמכבין גחלת של מתכת ברשות הרבים בשביל שלא יזוקו בה רבים... בשם בעל הלכות גדולות דשרינן איסור דאורייתא משום ניזקא דרבים, דניזקא דרבים כסכנת נפשות חשוב... והיינו, דאף דגוף הנזק אינו סכנה דמשום הכי ביחיד אסור, מכל-מקום ברבים חשוב חשש סכנה, דיש לחוש על כל פנים שמא יבא אחד מהם לידי סכנה על ידי הנזק... וכך כאן, אף דחסרון פרנסה ביחיד אינו סכנה, דיכול לקבל צדקה ולחזור על הפתחים, מכל-מקום באלפים אנשים ונשים וקטנים וודאי יש לחוש שמא יבוא אחד מהם לידי סכנה על ידי החיסרון לחם, והוי ליה חשש סכנת נפשות. ועל כל פנים, אחרי שמצינו היתר בזה משום חיי נפש, וודאי דיש להתיר גם עתה משום חיי נפש של אלפי נפשות וכנ"ל". ראו גם: **הרב אברהם יצחק נריה** (צניף מלוכה, עמוד 138); **שו"ת מנחם משיב** (ח"א סימן לג, צב ע"א הערה ג) הביא את דברי הרב ענגיל. יסוד זה מופיע גם ב**אהל תורה** (פרשת עקב אות קעג) בשם הרב מנחם מנדל מקוצק; **ליקוטי תורה** (פרשת עקב עמוד קנח) בשם הרב שמחה בונים אלטר, בעל 'לב שמחה' מגור.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ **הוכחה ב:** מסירת יהודי לשלטון גוי כשמיצר לממון הציבור

גליוני הש"ס (שבת מב ע"א ד"ה שם בשביל):

ושב ראיתי דדבר זה דממון רבים כנפשות חשוב יש לו מקור בספר החינוך (מצווה רלו).¹⁷

ספר החינוך (מצווה רלו):

ואין המוסר יכול לומר בשביל שפלוני מיצר לי אני מוסרו ביד גויים, שאין זה פוטרו מעונשו. אבל המיצר לציבור, מותר לציבור למוסרו ביד גויים... מוטב ימות איש אחד ולא יזיק ויאבד לרבים גופם או אפילו ממונם.

אמנם אסור למסור אדם לשלטון של גויים במקרה והוא מיצר לאדם יחיד, אך כן מותר למסור יחיד לשלטון במקרה והוא מיצר לרבים.

הטעם לכך הוא כנ"ל, ממון הרבים שווה ערך יותר מאשר פיקוח נפש של יחיד במסירתו לשלטון.

~ **הוכחה ג:** גחלת של מתכת¹⁸

שו"ת בן פורת (ח"ב סימן י עמוד 84):

ועיין ר"ן שבת פרק כירה אהך דמכבין גחלת של מתכת ברשות הרבים בשביל שלא יזוקו בה רבים, מה שכתב שם על הבה"ג... דנזקא דרבים כסכנת נפשות חשיב לן.

ואף דאיירי שם בנזק גוף שיוזק גופם בגחלת, מכל-מקום כיון דאין בו סכנה הוה ליה ערכו ערך ממון... הרי דדבר שאין בו סכנה ממון קרינן ביה.¹⁹

בבלי שבת (מב ע"א):

מכבין גחלת של מתכת ברשות הרבים בשביל שלא יזוקו בה רבים, אבל לא גחלת של עץ.

לדעת בעל הלכות גדולות²⁰ ורבינו חננאל, איסור כיבוי גחלת הוא מן התורה ומכל-מקום מותר לכבות אותה בשבת משום שהיא מתכת לוחטת ומטעה את הבריות בשל שחרוריתה ויש חשש לנזק הרבים ומותר לכבות אותה כבר כעת טרם שמישהו נפגע ממנה -

רבינו חננאל (שבת מב ע"א ד"ה למימרא):

וכיבוי גחלת של מתכת בזמן שהיא חמה והיא שחורה והרואה אותה דומה שהיא צוננת לפי שאין בה אדמומית כגחלת לוחשת ונמצאו בני אדם ניזוקין בו לפיכך מותר.

¹⁷ השו"ן כן לדבריו ב**שו"ת בן פורת** (ח"ב סימן י עמוד 84 עמודה שנייה): "ועיין שולחן ערוך (ח"ו"מ סימן שפח סעיף ט וסעיף יב) מה שכתב שם חילוק בין מיצר ליחיד למיצר לרבים, יעויין שם דמשמע ג"כ דצער רבים כנפשות חשוב, ונחשב המיצר כבא להורגם... וא"כ הוא-הדין בממון של רבים כנ"ל". הוא אינו מביא את דברי החינוך ממנו עולה שגם יחיד המיצר לממון הרבים יש למסור אותו, אלא ההוכחה מדברי השולחן ערוך היא על צער הרבים. ראו גם: **שו"ת דברי יציב** (ח"ו"מ סימן עט אות כו): "וגם לפי פשטות משמעות ש"ס דילן דמשום צער קאמר אפשר דשאני צערא דרבים, עיין שבת (מב ע"א) מכבין גחלת של מתכת ברשות הרבים בשביל שלא יזוקו בה רבים. וברמב"ן שם דשמא כל היזק של רבים כסכנת נפשות חשיב ליה שמואל... ויש לומר דהכי נמי בצער של רבים שייך על כל פנים לומר דחיהם קודמין".

¹⁸ להרחבה בסוגיה זו, ראו מה שהתבאר בשיעור כז - 'הביסוס ההלכתי לפיקוח נפש ציבורי' (אות ד).

¹⁹ **גליוני הש"ס** (שבת מב ע"א ד"ה שם בשביל): "ונראה שיש לדברים אלו מקור בר"ן הנ"ל כאן דכתב דנזקא דרבים כסכנת נפשות חשיבא. ואף דאיירי כאן בנזק הגוף שיכווה גופם בגחלת, מכל-מקום זה ערך אחד עם ממון"; **אוצרות יוסף - שביעית בזמן הזה** (קונטרס ג פסקא טו-טז עמוד 91) הובא לעיל הערה 16.

²⁰ **רמב"ן** (שבת מב ע"א ד"ה מכבין) בשם הלכות גדולות.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

אבל הגחלת של עץ אם תסיר אדמומיתה נכבת כבר ואינה מזקת, ואם אדמומיתה בה כל הרואה אותה מתרחק ממנה ומכל פנים אין אדם ניזוק שהשחורה כבר כבתה והאדומה מתרחקין ממנה לפיכך המכבה אותה חייב.

כיצד הותר לעבור על איסור תורה רק משום חשש נזק עתידי, הרי ההיתר לעבור על איסור תורה בשבת הוא בפיקוח נפש ולא במניעת נזק בלבד?

לדבריו, חשש נזק של רבים מוגדר כסכנת נפשות המתירה לדחות את השבת -

רשב"א (שבת מב ע"א ד"ה אבל רבינו):

ומן התימה הוא, היאך התיר שמואל צידת נחש שהיא מלאכה דאורייתא משום הזיקא. ויש לומר, דכיון דדרכו להזיק ורבים ניזוקין בו כסכנת נפשות חשיב ליה שמואל דאי אפשר לרבים לזוהר ממנו ושמה אם ישמר זה לא ישמר ממנו זה, מה שאין כן בגחלת של עץ דהיא אינה הולכת ומזקת וכל אחד יכול לישמר ממנה.

ר"ן (שבת מב ע"א ד"ה מכבין): "נראה שהרב ז"ל סובר דנזקא דרבים כסכנת נפשות חשיב לן".

• **הרב יוסף ענגיל**: "כיון דאין בו סכנה הוה ליה ערכו ערך ממון... הרי דדבר שאין בו סכנה ממון קרינן ביה".

לדבריו, לא מדובר בסכנת נפשות אלא בפגיעה ממונית שתחייב ריפוי ושיקום למי שייפצע מחמת הגחלת. לפי זה, דוחק הציבור הממוני שבדבר הוא שמוביל את בעל הלכות גדולות להגדיר גם מציאות כזאת כפיקוח נפש.

ה. ממון הציבור כפיקוח נפש כשיש השפעה ישירה לפיקוח נפש

צריך לסייג, שאין הדברים אמורים אלא רק כאשר להיבט הכלכלי ישנה נגיעה ממשית עם ההיבט של נפשות. לעומת זאת, אם אין מדובר אלא בהיבט ממוני בלבד, או אז גם ציבור לא יוחרג מעיקרי ההלכה הרווחת

1. עבודות חקלאיות בשמיטה לפירעון מס המלך²¹

רבי ינאי²² התיר לתלמידיו לחרוש ולזרוע בשמיטה 'משום ארנונא', שתהייה תבואה לפרוע את מס השלטון. לדברי התוספות, ההיתר נובע משום פיקוח נפש ציבורי, שבהעדר תבואה וממון לפרעון מס המלך עלול הדבר להביא לידי סכנת נפשות - **בבלי סנהדרין** (כו ע"א): "כדמכריז רבי ינאי, פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא"²³.

²¹ ראו עוד מה שהתבאר בשיעור כו - 'פיקוח נפש ציבורי' (ב.3).

²² רבי ינאי ייסד בית-מדרש בעקב"ה ליד צפת, ראו: **כפתור ופרח** (פרק יא). בבית מדרש זה שילבו התלמידים בין לימוד לעבודה חקלאית, ראו: **דורות הראשונים** (ח"ב פ"ו, קלו ע"ב). יש להוסיף: **בבבא בתרא** (יד ע"א) מתואר שרבי ינאי נטע 400 כרמי יין, וכתב **רשב"א** (שם ד"ה הא): "משום ישוב ארץ ישראל הוא דעביד ומעלין עליו כאילו נטעה כולה". כ"כ: **ריטב"א** (שם ד"ה ומאי); **שיטה מקובצת** (שם, בשם הראב"ד); **חנם סופר** (שם ד"ה דילמא). להרחבה בנושא זה, דרך הגדרת מצוות ישוב ארץ ישראל, ראו: **מאמרי הראיה** (עמוד 465-467). על גישתו הראייתית של רבי ינאי, ראו: **תענית** (כ ע"ב) שהוא סבר שאין לסמוך על נס במקום סכנה; **שבת** (לב ע"א) שרבי ינאי לא שט בספינה לפני בדיקת כשירותה.

²³ השו" **לירושלמי** (שביעית פ"ד ה"ב): "בראשונה כשהיו המלכות אונסת, הורי רבי ינאי שיהו חורשין חרישה ראשונה". **פני משה** (שם ד"ה בראשונה): "כדי למהר הזריעה אח"כ שיהיה להם ממה לפרוע מס המלך". **הרידב"ז** (שם ד"ה וכא) העיר שבדברי הבבלי משמע שההיתר הוא לזרוע ואילו בירושלמי ההיתר הוא רק לחרוש. וביאר: "והורה רבי ינאי לחרוש פעם אחת לקווצה ולזרוע כדי שתצמח מעט על השיעור דארנונא הנוטל כך וכך כורין לשנה". היינו, שההיתר לזריעה הוא מוגבל.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתאל אוירבך

תוספות (שם ד"ה משרבו):

ואם תאמר, ומשום ארנונא התירו לחרוש ולזרוע דהויא איסורא מדאורייתא?
ויש לומר... דפיקוח נפש הוא ששואל להם המלך מס ואין להם מה יפרענו ומתים בתפיסת המלך. והכי
איתמר בירושלמי, משום חיי נפש.²⁴

~ לדעת מהרי"ל דיסקין, יש להבחין בין פיקוח נפש ציבורי כדוגמת גזירת המלך בהטלת מס על כל הציבור שיתכן
ויגיעו הציבור לכלל פיקוח נפש בהעדר יכולות כלכליות, לבין פיקוח נפש של יחיד כגון שבוי המצוי בסכנת נפשות
שמטעם 'דוחקא דציבורא' אין לפדות אותו יתר על כדי דמיו²⁵ -

מהרי"ל דיסקין²⁶:

מצינו דמשום ארנונא התירו חרישה בשביעית... משום שמתים בתפיסה, נראה לי שלא אמרו זה כי אם
בגזירה כללית, שיתכן שימצא בהם אנשים שימותו, והוי חשש סכנת נפשות ממש (והתירו אפילו לעשירים,
דאם לא כן מיכספו עניים ולא יחרשו, ואתי לידי סכנת נפשות). אבל בפרטות, לפדות איש אחד, ודאי לא
חיישינן לסכנה דהאי יחיד שימות בתפיסה.

« דוחק כלכלי של הציבור הוא בכלל פיקוח נפש, שכן העדר יכולות כלכליות עלולות להביא לידי סכנת נפשות, שיתכן
שימצא בהם אנשים שימותו, שבעקבות זאת יש להתיר עבודות חקלאיות בשמיטה, וכן לא לפדות שבוי המצוי
בסכנת נפשות משום שהוא יחיד מול פיקוח נפש ציבורי.

2. הלואה בריבית לצורכי מימון קופת הציבור

הדין המובא בשולחן ערוך הוא, שאמנם אסור להלוות בריבית אך במקרה של פיקוח נפש מותר להלוות בריבית.
הרמ"א מציין שהיו שביקשו להרחיב את המושג 'פיקוח נפש' גם למקרה של צורך הקהל למלא את קופת הציבור,
שכן לדבריהם צורכי הציבור נכללים בכלל ההיתר של פיקוח נפש

שולחן ערוך (יו"ד הלכות ריבית סימן קס סעיף כב): "מותר ללוות בריבית מפני פיקוח נפש".

רמ"א (שם):

אסור ללוות בריבית לצורך קהל, ואפילו אינו ריבית קצוצה, כל שכן בריבית קצוצה דאסור, ולא כמו אלו
שנהגו להקל בקצת מקומות להלוות וללוות לצורך קהל בריבית קצוצה, ואין להם על מה שיסמוכו, אם לא

²⁴ **תוספות** (סנהדרין כו ע"א משרבו, בתירוץ שני; גיטין סב ע"א ד"ה אין עודרין, בתירוץ ראשון; פסקי תוספות, סנהדרין אות סב);
ר"ן (סנהדרין כו ע"א; שם עד ע"א ד"ה אבל); **תוספות הרא"ש** (סנהדרין כו ע"א פוקו, בתירוץ השני); **פסקי רי"ד** (סנהדרין כו ע"א).
יש שביארו כן ברמב"ם, ראו: **רדב"ז** (הלי שמיטה פ"א הי"א); **מרכבת המשנה** (שם, בפירוץ ראשון); **רש"ס** (שביעית פ"ד הי"ב ד"ה ברם);
ערוך לנר (סנהדרין כו ע"א ד"ה בתוסי); **מהר"ם שיק** (שם ד"ה בתוסי); **שו"ת דברי מלכאל** (ח"א סימן כח אות ט); **שו"ת משיב דבר**
(ח"ב סימן נו); **פאת השולחן** (הלי שביעית סימן כ ס"יק לב). ראו גם: **אור החיים** (ויקרא, כה ג) שמצא רמז מהפסוקים לשיטה זו: "יש
שנים תזרע שדך ויש שנים תזמר פרמך ואספת את תבואתה - עוד יתבאר על דרך מה שאמרו בסנהדרין... מכריז רבי ינאי, פוקו וזרעו
בשביעית משום ארנונא, וכתבו התוספות... דפיקוח נפש הוא... והוא מאמר הכתוב שש שנים וגוי ואספת וגוי, פירוש אימתי אין אני מתיר
לך אלא שש ולא שבע, ואספת, כשאתה זרע לאסוף לעצמך אבל לארנונא לתת למושל זרעו אפילו בשביעית כדברי רבי ינאי".
²⁵ כ"כ: **צנפת פענח** (הלי שבת פ"ב הכ"ג): "ועיין מה שכתבו התוספות (סנהדרין כו ע"א) גבי שביעית דמשום ארנונא התירו, משום דהוה
חשש דפיקוח נפש. ועיין במרדכי (פ"א דמועד קטן) מבואר דאין מחללין שבת על פדיון שבויים, עיין שם. ועל כורחך, משום זה דבהך
דסנהדרין (=שביעית) הוה כמו לרביש". ראו גם: **שו"ת דעת כהן** (סימן נח ד"ה והנה לדעת): "יומה שהוזכר בבבלי דמכריז רבי ינאי, פוקו
וזרעו בשביעית משום ארנונא, ג"כ היה בזאת הכוונה, שרבי ינאי היה זריז בשמירה מחשש סכנת נפשות, ובפרט בענייני הכלל, וכאשר הדין
הוא דבמקום סכנה הנשאל הרי זה מגונה והשואל הרי זה שופך דמים... על כן הכריז פוקו וזרעו בשביעית, ולא תכנסו לחשש סכנה נגד
גזירת המלכות".
²⁶ **שו"ת מהרי"ל דיסקין** (קונטרס אחרון, אות לד; שם אות ס); **כתבי מהרי"ל דיסקין** (או"ח סימן שו; שם סימן תקכז).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שנאמר שמחשבים צורכי קהל לפיקוח נפש או לצורך מצווה... אבל אין לסמוך על זה כי אם לצורך גדול.
(רוב הג"ה הם דברי עצמו).²⁷

אמנם הרמ"א מסתייג מההרחבה של ההיתר והטענה שחוסנה הכלכלי של הקהילה בכלל פיקוח נפש, אך הוא מסיים שבמקרה של 'צורך גדול' יש לסמוך על הרחבת ההיתר להלוות בריבית למילוי קופת הציבור ולחיוזוק חוסנה הכלכלי של הקהילה.

« צורך גדול' עניינו לא רק למילוי קופת הציבור בממון, אלא שהעדר יכולות כלכליות של הציבור מהוות פגיעה עקיפה בנפשות והדבר מוגדר כבר עתה כפיקוח נפש -

לבוש (יו"ד סימן קס סעיף כב):

קהל הצריכים למעות מפני דוחק המיסים, אסור ללוות בריבית מישראל לצורך זה אפילו בריבית שאינה קצוצה, שאין זה נקרא פיקוח נפש, כי אין צרכי הקהל סתם פיקוח נפש אם לא היה הצורך והדוחק גדול מאוד.

שו"ת מהר"י הלוי (סימן ה):

פשוט דלצורך גדול דקאמר, היינו כגון שיש לחוש קצת שמתוך כך יבוא אח"כ איזה פיקוח נפש, והדבר נחוץ, ואי אפשר לגבות המעות בעת ההיא. אבל אם אין לחוש כלל בשום צד שיגרם איזה פיקוח נפש ודאי דאסור... וכיון שכתב הרשב"א שהוא ריבית גמורה, שמעינן נמי דאפילו לצורך פרנסת עניים אין להתיר.²⁸

1. 'כל מה שכרוך בשלום הציבור, יש בו בעקיפין עניין עם פיקוח נפש'

לדעת הרב שאול ישראלי טעמה של ההגדרה ההלכתית לממון הציבור שעשוי להיות שקול אפילו לנפשות, נובע מן העובדה שבכל רבים תמיד יש לחוש שמא יש גם יחיד מסוכן, או שכלכלה משופרת תיתן תוצאות בריאותיות משופרות לציבור -

עמוד הימיני (סימן יז):

כל מה שכרוך בשלום הציבור יש בו בעקיפין עניין עם פיקוח נפש.

פרנסת היחיד לדוגמא אין בה משום פיקוח נפש, אבל אם הציבור יהא מחוסר פרנסה אפילו אם אין זה נוגע ללחם, הרי לא ימלט שבאחד מבין הרבים יהא כזה שהוא צריך לאוכל יותר משובח, באופן שאצלו זה יכול להיות פיקוח נפש.

וכן כל מלחמה שהיא מביאה הרווחה וע"י זה ניתנת אפשרות לטפל יותר בחולים ותשושים, מה שאינו קיים בזמן שהתנאים הכלכליים הם ירודים. וכן מלחמה שהיא להרבות שמעו של המלך, יש להניח שע"י זה יפחדו האויבים מלבוא וירבו אלה המעוניינים לבוא אתו בברית, מה שג"כ מביא למצב כלכלי יותר טוב וע"י זה מתרבה הבריאות בציבור... וכיוצא בזה מיני ציורים, שאם אנו חושבים על זה לגבי היחיד הרי זה רחוק שאין לחשוש מזה, ומכל-מקום באופן ציבורי הרי זה קורה סוף סוף, ולגבי פיקוח נפש גם זה מובא בחשבון.

הדוגמאות והנימוקים השונים שנתן הרב ישראלי שונות זו מזו:

²⁷ ראו עוד ברית יהודה (פרק ז סעיף כב הערה נט).
²⁸ למקור זה הפנה רבי עקיבא איגר (יו"ד סימן קס סעיף כב).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתאל אוירבך

- א. סביר להניח שבכלל רבים ישנו לפחות יחיד הזקוק "לאוכל יותר משובח" עד כדי פיקוח נפש. לכן, בכל שקשור לרבים, פרנסה היא בגדר פיקוח נפש.
 - ב. כלכלה מדינתית משופרת משמעה טיפול טוב יותר בחולים ותשושים, כדי הצלת חייהם. לכן, טיוב הכלכלה עשוי להיחשב פיקוח נפש, שכן בריאות הציבור היא פיקוח נפש.
 - ג. הפגנת עוצמה ביטחונית עשויה לשפר יחסים בינלאומיים. דבר זה יביא במישרין לשדרוג מצבה הכלכלי של המדינה ובעקיפין לחיזוק בריאות הציבור שהוא בכלל פיקוח נפש.
- לצד השונות שבין הדוגמאות, יש להן מכנה משותף - כלכלה ציבורית היא פיקוח נפש.²⁹

²⁹ ראו עוד: ממשפטי המלוכה (עמוד 281-225).